

Lorestan University

Analysis of Female Identity and the Maternal Role in the Maternal Poetry of Shokouh Qasemnia and Zahra Mousavi

Zeynab Haji Abdollahi¹ , Ali Akbar Sam Khaniani² and Akbar Shayanseresht³

1. PhD Student in Persian Language and Literature, Lyrical Literature, University of Birjand, Birjand, Iran.
Email: zeynab.hajiabdolahi@birjand.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: asamkhaniani@birjand.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Birjand, Birjand, Iran.
Email: ashamiyan@birjand.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 27 August 2025
Received in revised form 27 November 2025
Accepted 07 December 2025
Available online 22 December 2025

Keywords:

Role Conflict,
Female Identity,
Maternal Themes in
Children's Poetry,
Mousavi,
Ghasemnia

ABSTRACT

Objective: This study, adopting a comparative approach, examines female identity and the maternal role in post-revolution children's maternal poetry. It elucidates how "being a woman" as a lived experience and "being a mother" as a social role are reflected within the maternal discourse of this period.

Method: The present study is grounded in Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis and employs in-depth qualitative analysis. Within this framework, the maternal poems of two female poets from two different post-revolution generations Shokouh Qasemnia (early generation) and Zahra Mousavi (later generation) are analyzed at three levels: text, discursive practice, and social context. The statistical population includes all poetic works of these two poets in the field of children's poetry after the revolution. From among these works, the collections "Elagheh ba To Ghahram," "Bazi dar Hammam," "Hassani," and "Nokhodiha" by Qasemnia, and "Darya," "Zamin be Man Goft Chi Goft?" and "Seda-ye Chi Bud?" by Mousavi were purposively selected based on containing the highest number of maternal poems.

Results: The results indicate that in the early post-revolution period, the dominant maternal discourse was grounded in role-centeredness and identity erasure, and the representation of women was largely confined to the maternal role. However, in later periods, elements of female identity gradually entered the maternal discourse, leading to the emergence of a discursive tension between "being a woman" and "being a mother."

Conclusion: This transformation has led to the prominence of individual concerns of women poets alongside maternal responsibilities in the works of the newer generation. As a result, the relationship between female identity and the maternal role has shifted from a one-dimensional, coexistence-based model to a dynamic and analytically meaningful domain.

Cite this article: Haji Abdollahi, Z., Sam Khaniani, A. A. & Shayanseresht, A. (2026). Analysis of Female Identity and the Maternal Role in the Maternal Poetry of Shokouh Qasemnia and Zahra Mousavi. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (8), 1-19. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2086845.1684>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2086845.1684>

Introduction

This introduction emphasizes the growing significance of children's literature, presenting it not merely as a source of entertainment but as a cultural and identity-shaping medium. Children's poetry, particularly through the prominent figure of the "mother," plays a crucial role in transmitting values and representing gender roles. Following the Revolution, children's poetry increasingly reproduced normative maternal roles and offered an idealized, role-centered image of the mother, although traces of women's lived experiences and individual identities can still be observed in the works of female poets. These quieter layers generate a dialogue and tension between "being a woman" and "being a mother," rendering maternal poems polyphonic and multilayered.

Children's literature traditionally serves the function of cultural socialization, and Critical Discourse Analysis especially Fairclough's three-dimensional model provides an effective framework for examining these texts in relation to cultural values and social structures. Despite existing research on gender roles in children's literature, the relationship between female identity and the maternal role within maternal poems has been understudied. Therefore, a comparative examination of the works of Shokouh Qasemnia and Zahra Mousavi, two influential poets from different generations, is essential, as their maternal poems clearly reveal both the convergence and divergence between womanhood and motherhood.

Method

The present study is grounded in Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis and employs in-depth qualitative analysis. Within this framework, the maternal poems of two female poets from two different post-revolution generations Shokouh Qasemnia (early generation) and Zahra Mousavi (later generation) are analyzed at three levels: text, discursive practice, and social context. The statistical population includes all poetic works of these two poets in the field of children's poetry after the revolution. From among these works, the collections "Elagheh ba To Ghahram," "Bazi dar Hammam," "Hassani," and "Nokhodiha" by Qasemnia, and "Darya," "Zamin be Man Goft Chi Goft?" and "Seda-ye Chi Bud?" by Mousavi were purposively selected based on containing the highest number of maternal poems.

Results

The results indicate that in the early post-revolution period, the dominant maternal discourse was grounded in role-centeredness and identity erasure, and the representation of women was largely confined to the maternal role. However, in later periods, elements of female identity gradually entered the maternal discourse, leading to the emergence of a discursive tension between "being a woman" and "being a mother."

Conclusion

The findings of this study indicate that the representation of the mother in post-revolution children's poetry has gradually evolved from one-dimensional patterns toward more

multilayered and individuality-oriented portrayals. In the poetry of Shokouh Qasemnia, the mother largely appears within a familiar and traditional framework: a calm, patient figure and the emotional pillar of the family, whose presence is taken for granted while her hardships often remain invisible. In such narratives, female identity is overshadowed by the maternal role, and “being a woman” is primarily defined through “being a mother.” In the poetry of the subsequent generation, particularly in the works of Zahra Mousavi, this image undergoes transformation. While the mother continues to play a caring and supportive role, she is also portrayed as an individual with independent experiences, emotions, and aspirations. At times she is depicted as employed, at times as engaged with social or environmental concerns, and occasionally her voice carries a critical tone. Such representations suggest that the contemporary mother embodies not only affection and care but also awareness and personal identity. In this renewed perspective, femininity stands alongside motherhood, and neither is defined in opposition to the other.

Analyzing this transformation through Fairclough’s three-dimensional model further clarifies the shift. At the textual level, lexical choices and role assignments move from the depiction of the “ever-present mother” toward that of an “active and multidimensional mother.” At the interpretive level, the social context of production becomes significant: the strong emphasis on women’s familial roles in the early post-revolution years gradually gave way to broader participation of women in social and professional spheres in later decades. At the explanatory level, it becomes evident that children’s poetry is not merely a simple narrative for young audiences; rather, it reflects power relations, cultural attitudes, and broader social transformations. Accordingly, post-revolution children’s poetry has moved from portraying “becoming a mother” as a predefined and limited role toward representing “being a mother” as a dynamic, identity-centered, and socially embedded experience. By employing simple language and culturally recognizable symbols, female poets have created space for the articulation of female identity alongside the maternal role. This trend demonstrates that children’s poetry, beyond being merely educational or entertaining, functions as a mirror of the gradual transformations in the recognition of female identity within Iranian society changes whose traces can be observed even in the simplest texts written for children.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also

extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل هویت زنانه و نقش مادری در مادرانه‌های شعری شکوه قاسم‌نیا و زهرا موسوی

زینب حاجی عبداللهی^۱، علی اکبر سام‌خانیانی^۲✉، اکبر شایان سرشت^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گرایش ادبیات غنایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: zeynab.hajiabdolahi@birjand.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: asamkhaniani@birjand.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: ashamiyan@birjand.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: این پژوهش با رویکردی تطبیقی به بررسی هویت زنانه و نقش مادری در مادرانه‌های شعر کودک پس از انقلاب می‌پردازد و تبیین می‌کند که «زن بودن» به‌عنوان تجربه‌ای زیسته و «مادر بودن» به‌عنوان نقشی اجتماعی چگونه در گفتمان مادرانه این دوره بازتاب یافته است.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش پژوهش: مطالعه حاضر مبتنی بر رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلانف و بر تحلیل کیفی عمیق است. در این چارچوب، مادرانه‌های دو شاعر زن از دو نسل متفاوت - شکوه قاسم‌نیا (نسل متقدم) و زهرا موسوی (نسل متأخر) در سه سطح متن، عمل گفتمانی و بافت اجتماعی بررسی شده‌اند. جامعه آماری شامل تمامی آثار شعری این دو شاعر در حوزه شعر کودک پس از انقلاب است که از میان آن‌ها مجموعه‌های «الاعه با تو قهرم»، «بازی در حمام»، «حسنی» و «نخودی‌ها» از قاسم‌نیا و «دریا»، «زمین به من گفت چی گفت؟» و «صدای چی بود؟» از موسوی براساس بیشترین میزان اشعار مادرانه، به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند.
کلیدواژه‌ها: تعارض نقش، هویت زنانه، مادرانه‌های شعر کودک، موسوی، قاسم‌نیا	یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد که در دوره‌های آغازین پس از انقلاب، گفتمان مسلط مادرانه بر نقش محوری و هویت‌زدایی استوار بوده و بازنمایی زن عمدتاً در سطح نقش مادری محدود می‌مانده است. با این حال، در دوره‌های متأخرتر، عناصر هویت زنانه به تدریج در گفتمان مادرانه حضور یافته و نوعی تنش میان «زن بودن» و «مادر بودن» شکل گرفته است.
	نتیجه‌گیری: تحول یادشده سبب شده است که در سروده‌های نسل جدید، دغدغه‌های فردی زنان شاعر در کنار مسئولیت‌های مادری برجسته شود و پیوند میان هویت زنانه و نقش مادری از حالتی یک‌سویه و هم‌زیستانه به عرصه‌ای پویا و قابل تحلیل بدل گردد.

استناد: حاجی عبداللهی، زینب؛ سام‌خانیانی، علی اکبر و شایان سرشت، اکبر. (۱۴۰۴). تحلیل هویت زنانه و نقش مادری در مادرانه‌های شعری شکوه قاسم‌نیا و زهرا

موسوی. پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی، (۸)، ۴-۱۹. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2086845.1684>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2086845.1684>

مقدمه

ادبیات کودک در دهه های اخیر بیش از گذشته مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است؛ نه فقط به عنوان مجموعه ای سرگرم کننده یا آموزشی، بلکه به مثابه بستری مؤثر در جهت دهی فرهنگی و شکل دادن به جهان بینی کودکان. همان گونه که رینولدز یادآور می شود، این ادبیات همواره نقشی فراتر از سرگرمی داشته و بخشی از فرآیند اجتماعی سازی و معنا بخشی به جهان برای کودک بوده است (Reynolds, ۲۰۱۱: ۱۲). افزون بر این، ادبیات کودک می تواند جنبه ای انتقادی نیز بیابد و با ارائه رویکردهای تازه، امکان تعریف دوباره ای از جهان و مناسبات آن فراهم کند (کیمبرلی، ۱۳۹۴: ۷۲). در میان گونه های ادبی این حوزه، شعر جایگاه ویژه ای دارد؛ زیرا هم در سنت ایرانی ریشه دار است و هم توان بالایی در انتقال احساس و هویت دارد. یکی از برجسته ترین مضامین آن نیز «مادر» است؛ شخصیتی که از ادبیات حماسی و شفاهی تا شعر آیینی حضوری مداوم داشته و ورود آن به شعر کودک امری طبیعی است. با این حال، این حضور پس از انقلاب اسلامی صورتی تازه یافت. در فضای فرهنگی و ایدئولوژیک جدید، متون کودکانه نقشی هویت ساز پیدا کردند و شعر کودک به بستری برای بازنمایی نقش های جنسیتی، به ویژه نقش مادری، تبدیل شد (رتوفیان و طیبی، ۱۴۰۲: ۱۱۱). بسیاری از مادرانه های این دوره تصویری آرمانی و اخلاق محور از مادر ارائه می کنند که با هنجارهای فرهنگی جامعه همخوان است و گاه مجال بروز هویت مستقل زن را محدود می سازد. با این همه، در شعر شاعران زن لایه هایی کم صداتر و شخصی تر دیده می شود که از تجربه زنانه و فردیت شاعر حکایت دارد. چنین لایه هایی نوعی گفت و گو میان نقش مادری و هویت زنانه ایجاد می کنند و مادرانه ها را به متونی چندصدایی بدل می سازند (حسینی، ۱۳۹۸: ۲۵).

ادبیات کودک به طور سنتی در خدمت «فرهنگ پذیری» است و نقش ها و ارزش های جامعه را برای کودک بازتولید می کند. از این رو، مادرانه ها ظرفیت اثرگذاری بر نگرش نسل جدید نسبت به نقش های خانوادگی را دارند (Reynolds, ۲۰۱۱: ۵۴). در جامعه ای چون ایران که نقش مادر یکی از ارکان هویت فرهنگی است، تحلیل گفتمان این متون اهمیت بیشتری می یابد. رویکرد «تحلیل گفتمان انتقادی» و مدل سه سطحی فرکلاف (Fairclough, ۱۹۹۵: ۲۹) امکان بررسی این متون را در پیوند با روابط قدرت، ارزش های فرهنگی و ساختارهای اجتماعی فراهم می کند.

با وجود پژوهش های متعدد درباره نقش های جنسیتی در ادبیات کودک، رابطه میان «زن بودن» و «مادر بودن» در شعرهای مادرانه کمتر تحلیل شده است. این خلأ پژوهشی ضرورت مطالعه تطبیقی آثار شاعرانی چون شکوه قاسم نیا و زهرا موسوی را برجسته می کند؛ دو چهره مؤثر شعر کودک پس از انقلاب که از دو نسل متفاوت اند. شکوه قاسم نیا (۱۳۳۴) با حدود ۴۰۰ داستان و ترانه در قالب ۱۵۰ کتاب کودک، از مهم ترین شاعران این حوزه است و موسوی (۱۳۵۷) نیز با انتشار نزدیک به ۸۰ عنوان کتاب، از چهره های فعال و تأثیرگذار ادبیات کودک به شمار می رود. در مادرانه های این دو شاعر، دو بُعد «زن بودن» و «مادر بودن» گاه در هم ادغام می شوند و گاه در تمایزی ظریف از یکدیگر قرار می گیرند. پژوهش حاضر به مطالعه و مقایسه این ابعاد در آثار این دو شاعر می پردازد.

سؤال های پژوهش

با توجه به اهمیت موضوع، هدف از این پژوهش بازشناسی و تبیین هویت زنانه و نقش مادرانه و تفاوت های آن ها در تحلیل آثار شکوه قاسم نیا و زهرا موسوی است و به طور مشخص پرسش های پژوهش عبارت اند از:

۱. هویت زنانه شاعر چگونه در متن مادرانه شکوه قاسم نیا و زهرا موسوی پیدا می کند؟
۲. نقش مادرانه در آثار آن دو از چه زاویه هایی و با چه مؤلفه هایی بازنمایی می شود؟
۳. این دو بعد در فضای گفتمانی پس از انقلاب چه نسبتی با هم می یابند؟

پاسخ به این پرسش‌ها می‌تواند نشان دهد که شاعر زن چگونه میان هویت فردی خود و نقش اجتماعی - فرهنگی‌اش به‌عنوان مادر مذاکره می‌کند و این مذاکره چگونه در سطوح مختلف متن ادبی نمود می‌یابد. به‌کارگیری تحلیل گفتمان انتقادی نیز این امکان را می‌دهد که این لایه‌ها با دقت بیشتری خوانده و تفسیر شوند.

مبانی نظری پژوهش

رویکردهای گفتمان‌محور، به‌ویژه تحلیل گفتمان انتقادی، بر این نکته تأکید دارند که هیچ انتخاب زبانی خنثی نیست. فرکلاف (Fairclough, 1995:68) توضیح می‌دهد که متن محصول روابط قدرت است؛ زیرا زبان، علاوه بر ابزار بیان، ابزار شکل‌دهی به واقعیت نیز هست. از این رو، هنگامی که در شعر کودک، مادر با واژه‌هایی مانند «مهربان»، «صبور» یا «آموزگار» معرفی می‌شود، این واژه‌ها صرفاً توصیف فردی خاص نیستند؛ بلکه بازتاب هنجارهای فرهنگی‌ای‌اند که نقش مادری را تعریف می‌کنند. اهمیت این امر زمانی پررنگ‌تر می‌شود که بدانیم کودکان از خلال داستان‌ها و شعرها با نخستین تصویرهای جنسیتی آشنا می‌شوند. چنان‌که رینولدز نشان می‌دهد، متون کودک یکی از ابزارهای اصلی جامعه‌پذیری جنسیتی‌اند و نگرش نسل جدید را نسبت به مادر، پدر و نقش‌های زنانه و مردانه شکل می‌دهند. (Reynolds, 2011:56)

از منظر نظریه‌های گفتمان، شاعر آگاهانه یا ناآگاهانه برخی وجوه نقش مادر را برجسته و برخی را پنهان می‌کند. ون‌دایک این فرایند را «ساخت ذهنی واقعیت» می‌نامد؛ یعنی الگوهایی که در ذهن افراد شکل می‌گیرد و تعیین می‌کند مادر «چگونه» باید باشد. (Van Dijk, 1998: 39) بنابراین تصویری که شعر کودک از مادر ارائه می‌دهد، بازتابی از گفتمان غالب جامعه درباره زن، خانواده و نقش‌های جنسیتی است.

شعر کودک پس از انقلاب اغلب میان دو سطح معنا در نوسان است:

از یک سو مادر، چهره‌ای آشنا و سنتی است که منبع مهر، امنیت و تربیت معرفی می‌شود؛ و از سوی دیگر، به‌ویژه در شعر شاعران زن، نشانه‌هایی از استقلال، هویت فردی و دغدغه‌های اجتماعی دیده می‌شود. این هم‌نشینی دوگانه، مادر را از سطح نقش‌های سنتی فراتر می‌برد و آن را به تجربه‌ای چندلایه و پیچیده تبدیل می‌کند. همین پیچیدگی ضرورت استفاده از رویکردهایی مانند تحلیل گفتمان انتقادی را دوچندان می‌سازد؛ زیرا این رویکرد تصویر مادر را نه فقط در سطح واژگان، بلکه در پیوند با ساختارهای فرهنگی و روابط قدرت تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد زبان ساده شعر کودک چگونه حامل معنای عمیق‌تر اجتماعی است.

برای دریافت دقیق‌تر آنچه در مادرانه‌ها درباره «مادر بودن» و «زن بودن» مطرح می‌شود، خوانش سطحی کافی نیست. این مفاهیم در لایه‌هایی شکل می‌گیرند که میان نقش اجتماعی مادر و هویت فردی زن تمایز قائل می‌شوند. از این رو، در این پژوهش از مدل سه‌سطحی فرکلاف به‌عنوان چارچوب نظری استفاده شده است؛ مدلی که امکان می‌دهد رابطه میان زبان، نقش‌های جنسیتی و ساختارهای اجتماعی با دقت بیشتری بررسی شود.

سطح توصیف

در این مرحله، متن از نظر واژگان، ساختار نحوی و سازمان متن تحلیل می‌شود. انتخاب واژه‌های رسمی یا محاوره‌ای، نوع افعال نسبت داده شده به مادر، ضمائر و شیوه خطاب، همگی در شناسایی نقش‌های جنسیتی اهمیت دارند. سادگی ظاهری شعر کودک در این سطح معنای بیشتری می‌یابد؛ زیرا همین انتخاب‌های ساده بخشی از رابطه میان کودک، مادر و جهان اجتماعی پیرامون او را بازنمایی می‌کند.

سطح تفسیر

تفسیر حاصل تعامل میان عناصر صوری متن و دانش زمینه‌ای مفسر است. فرکلاف (1997:141) «ذهنیت مفسر» را مجموعه دانشی می‌داند که هنگام تفسیر فعال می‌شود. در این سطح، شعر کودک در پیوند با تولیدکننده (شاعر، مخاطب)

کودک و شرایط فرهنگی - اجتماعی دوره انتشار تحلیل می شود. از آنجا که شعر کودک معمولاً در چارچوب انتظارات تربیتی جامعه تولید می شود، تصویر مادر نیز بازتابی از تجربه های شاعر و ارزش های فرهنگی غالب است.

سطح نبین

تبیین به تحلیل گفتمان در سطح اجتماعی می پردازد و نشان می دهد متن چگونه در تأیید یا نقد نقش های جنسیتی مشارکت می کند (فاولر، ۱۳۹۶: ۱۱۴). در این سطح، شعر کودک بخشی از فرایند اجتماعی تلقی می شود که می تواند نقش های سنتی مادرانه را بازتولید کند یا تصویری جدید از مادر ارائه دهد. پرسش های اصلی این مرحله عبارتند از:

آیا متن نقش های سنتی را تثبیت می کند؟

آیا تصویری نو از مادر می سازد؟

آیا میان نقش مراقبتی مادر و هویت فردی زن تعادلی تازه ترسیم می شود؟

و آیا متن بخشی از سازوکار تثبیت یا نقد گفتمان های غالب درباره زن و مادر است؟

در این سطح می توان دید که شعر کودک چگونه در بازآفرینی ارزش ها و هویت ها نقش دارد و چگونه از حوزه ادبی فراتر رفته و به کنشی اجتماعی تبدیل می شود.

هویت زنانه در شعر فارسی

تحول تصویر زن در شعر فارسی مسیری کند داشته، اما نقطه دگرگونی اساسی در دوره مشروطه رخ می دهد. با گشایش فضای اجتماعی و کاهش محدودیت های سنتی، زن ایرانی توانست از حاشیه بیرون آید و صدایی فردی و اجتماعی پیدا کند؛ صدایی که علاوه بر احساس، تجربه زیسته و پرسشگری را نیز بازمی تاباند (احمدی، ۱۳۹۷: ۹۳). این دوره، همراه با گسترش اندیشه های نو، به بیداری زنان و حضور آنان در عرصه های فرهنگی انجامید (صدیق، ۱۳۵۴: ۶۱).

در دوره های پیشین نیز شاعرانی چون رابعه بلخی و مهستی گنجوی تجربه زنانه را بازتاب داده بودند، اما شمارشان اندک بود و شعرشان در ساختار مردانه زمانه محو می شد. با مشروطه، ورود زنان به آموزش و فعالیت های فرهنگی، سبب شد شاعرانی مانند مهرتاج رخشان، نیمتاج سلماسی، شمس کسمایی و ژاله قائم مقامی از مرز احساس فردی فراتر روند و به تبعیض ها، نابرابری ها و کشمکش میان سنت و خواست فردی بپردازند. این تغییر، نشانه ای از بازشناسی ارزش های انسانی و اجتماعی زنان و تقویت هویت مستقل آنان است (کراچی، ۱۳۹۴: ۱۲۹).

با این حال، نقطه تحول بنیادین با ظهور فروغ فرخزاد شکل گرفت. فروغ، زن را از سوژه خاموش به فردی اندیشمند و صاحب صدا تبدیل کرد و با صداقتی بی پرده از تنهایی، ترس ها و امیدهای زنانه سخن گفت. به همین دلیل، باباچاهی او را «بنیان گذار فرهنگ زنانه در شعر فارسی» می نامد (باباچاهی، ۱۳۸۶: ۴۰).

پس از فروغ، شاعران زن جهان را از منظر فردی خویش روایت کردند؛ نگاهی که در آن زن تنها «مادر» یا «معشوق» نبود، بلکه انسانی دارای تجربه های فکری و وجودی بود. زنانگی در شعر فارسی به تدریج به زاویه ای برای فهم جهان و بازتعریف هویت تبدیل شد و امکان بیان معنایی را فراهم کرد که پیش تر مجال ظهور نداشتند. این مسیر تاریخی بعدها در شعر کودک نیز تداوم یافت. هنگامی که زنان برای کودکان شعر می سرایند، بخشی از همین هویت زنانه به متن وارد می شود. تصویر مادر در شعر کودک ادامه همان روندی است که شعر زنان طی کرده است: تلاش برای شنیده شدن صدا، بیان هویت و گریز از نقش های کلیشه ای. بنابراین، تحلیل نقش مادری در شعر کودک بدون توجه به این پیشینه تاریخی و ادبی، تصویری ناقص به دست می دهد.

مفهوم «مادرانگی»

مفهوم مادرانگی در فرهنگ ایرانی سابقه‌ای کهن دارد و ریشه‌های آن را در میراث اسطوره‌ای و آیینی، از گاتاهای زرتشتی تا سرودهای ودایی، می‌توان پی گرفت؛ جایی که زن به‌عنوان مبدأ زندگی، پناه و نیروی نگاه‌دارنده جهان ستوده می‌شود (همایونی، ۱۳۹۲: ۱۶). با این حال، آنچه در تاریخ شعر فارسی تا دوره‌های متأخر برجای مانده، بازنمایی چندانی از تجربه مادرانه ارائه نمی‌کند؛ زیرا شعر زنان در دوره‌های کلاسیک اغلب در محدوده مضامین عاشقانه یا عرفانی قرار داشت و کمتر مجال بیان تجربه مادرانگی را داشت.

تحول این مفهوم از دوره مشروطه آغاز شد؛ زمانی که حضور گسترده‌تر زنان در عرصه فرهنگی، شعر آنان را نیز به‌سوی روایت پیچیده‌تری از زندگی زنانه سوق داد. در این دوره، مادرانگی تنها یک نقش خانوادگی تلقی نمی‌شود، بلکه با مسئله هویت زن و جایگاه اجتماعی او پیوند می‌یابد (کراچی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). در این نگرش، مادرانگی بیش از آن که پدیده‌ای طبیعی باشد، نقش فرهنگی‌ای است که انتظار رفتارهای مراقبتی، صبوری و اخلاق مدارانه را از زن بازتولید می‌کند. چنان‌که ریچ نشان می‌دهد، مادرانگی می‌تواند هم وسیله محدودسازی زنان در حوزه خصوصی باشد و هم بستر توانمندسازی و شکل‌گیری هویتی مستقل؛ به‌ویژه هنگامی که در چارچوبی جدا از نسخه‌های تحمیلی سنت بازتعریف شود (Rich, ۱۹۷۶: ۱۹). از این رو، مادرانگی در اندیشه معاصر زنان مفهومی مناقشه‌برانگیز است: فمینیسم کلاسیک بیشتر بر جنبه‌های محدودکننده آن تأکید می‌کرد، در حالی که برخی جریان‌های فمینیستی متأخر بر ظرفیت‌های رهایی‌بخش و ارزش‌آفرین آن تأکید دارند.

این دوگانگی در ادبیات کودک ایران نمود آشکارتری می‌یابد. شاعر زن کودکانه‌سرا در میانه دو انتظار قرار دارد: از یک سو باید تصویری مهرآمیز، امن و اخلاق‌محور از مادر ارائه کند که با فرهنگ ایرانی سازگار باشد؛ و از سوی دیگر، می‌کوشد در دل همین تصویر، آگاهی‌بخشی، استقلال‌پروری و پیوند با تجربه واقعی زنان را نیز جای دهد. به همین سبب، مادرانگی در شعر کودک امتداد همان مسیری است که شعر زنان در تاریخ پیموده است: حرکت از حاشیه به مرکز و تلاش برای بازتعریف نقشی که قرن‌ها از بیرون برای زن تعریف شده بود. بنابراین، در تحلیل گفتمانی شعر کودک، مادرانگی تنها یک مضمون تکراری نیست؛ بلکه عرصه‌ای است برای فهم رابطه پیچیده میان هویت فردی زن شاعر، انتظارات اجتماعی و نقش مادر به‌عنوان یکی از عناصر بنیادین فرهنگ ایرانی.

چارچوب نظری

مفهوم گفتمان امروزه یکی از مفاهیم بنیادی در اندیشه فلسفی، اجتماعی و سیاسی مغرب‌زمین است و با مقولاتی چون سلطه، قدرت، تبعیض جنسی، نژادپرستی و نابرابری‌های قومی پیوند خورده است (فرکلاف، ۱۳۹۷: ۱۰). گفتمان‌ها نه تنها به آنچه می‌توان گفت یا درباره‌اش اندیشید مربوط‌اند، بلکه بیان می‌کنند چه کسی، در چه زمانی و از چه جایگاهی حق سخن گفتن دارد؛ از این رو بازنمایاننده معنا و روابط اجتماعی‌اند (ایبک‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۳).

برای فهم جایگاه مادر در شعر کودک، ضروری است متنی که در ظاهر ساده است، از زاویه‌ای تحلیل شود که لایه‌های پنهان قدرت و ارزش‌ها را آشکار کند. «تحلیل گفتمان انتقادی» فرکلاف چنین قابلیت‌هایی دارد. به باور او، زبان کنشی اجتماعی است؛ بنابراین همواره در متن شبکه‌ای از نیروهای ایدئولوژیک و اجتماعی عمل می‌کند و کاربران زبان در خلأ فردی فعالیت نمی‌کنند (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۲۲). به همین دلیل، زبان صرفاً بازتاب واقعیت نیست؛ بلکه هنگام رویدادها، خود نیز در حال ساختن و بازتولید آنها و روابط قدرت نهفته در پس آن‌هاست (Fairclough, ۱۹۹۵: ۹۲). از منظر رویکرد انتقادی، تحلیل متن صرفاً محدود به سطح واژگان نیست، بلکه از طریق پیوند میان نشانه‌ها، ساخت‌های زبانی و روابط اجتماعی، به ایدئولوژی و گفتمان غالب راه می‌یابد و روابط قدرت نهفته در متن را آشکار می‌کند (نورسیده و امامی چهارطاقی، ۱۴۰۳: ۴۸). در پیوند با موضوع این مقاله، این رویکرد اجازه می‌دهد از ظاهر کودکانه شعر عبور کنیم و ببینیم هویت مادر چگونه در قالب شخصیت، صدا و نقش تحت تأثیر گفتمان‌های فرهنگی و جنسیتی شکل می‌گیرد. فرکلاف زبان را نه ابزار صرف بیان،

بلکه بخشی از سازوکارهای اجتماعی می‌داند؛ از این رو تصویر مادر در شعر کودک هم محصول تجربه فردی شاعر است و هم بازتاب زمینه‌های فرهنگی و ارزشی جامعه‌ای که او در آن زیست می‌کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با رویکرد کیفی و بر اساس چارچوب «تحلیل گفتمان انتقادی» فرکلاف انجام شده است؛ چارچوبی که با مدل سه‌سطحی خود امکان بررسی رابطه میان متن، فرایندهای گفتمانی و بسترهای اجتماعی را فراهم می‌کند. جامعه پژوهش شامل شعرهای کودک پس از انقلاب از دو شاعر برجسته، شکوه قاسم‌نیا و زهرا موسوی، است. نمونه‌ها به صورت هدفمند و از میان آثاری انتخاب شده‌اند که در آن‌ها «مادر» نقش محوری یا معنایی دارد؛ لذا «الاغنه با تو قهرم»، «بازی در حمام»، «حسنی»، «نخودی‌ها»، «از قاسم‌نیا و مجموعه‌های» «دریا»، «زمین به من گفت چی گفت؟»، «و» «صدای چی بود؟» از موسوی انتخاب شده و گردآوری داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی مستقیم کتاب‌های این اشعار انجام شده است. هر شعر چندبار خوانده شده تا واژگان کلیدی، عناصر زبانی و نشانه‌های مرتبط با مادرانگی استخراج شود. واحد تحلیل «شعر کامل» بوده است و در موارد لازم سطرها و بندهای معنایی نیز بررسی شده‌اند.

تحلیل داده‌ها مطابق سه سطح فرکلاف صورت گرفته است که طی آن: ۱- توصیف زبانی متن شامل واژگان، ضمایر، ساختارهای نحوی و تصاویر مادرانه؛ ۲- تفسیر عمل گفتمانی شامل صداهای حاضر و غایب، شیوه روایت و نقش متن در بازتولید یا تغییر هنجارهای تربیتی؛ و ۳- تبیین عمل اجتماعی با پیوند نتایج به زمینه‌های اجتماعی پس از انقلاب و تحولات نقش‌های جنسیتی و هویت زنانه انجام گردیده است.

بحث و بررسی

برای تحلیل گفتمانی شعرهای دو شاعر، ابتدا اشعار بر اساس مضمون‌های مشترک دسته‌بندی شد تا لایه‌هایی که در ظاهر ساده شعر کودک پنهان می‌ماند، آشکار شود؛ به‌ویژه لایه‌هایی که نگاه شاعر به هویت زنانه، نقش مادر و ارزش‌های فرهنگی را بازتاب می‌دهد. تفاوت نسلی میان قاسم‌نیا و موسوی نیز امکان می‌دهد تحول تصویر مادر از نقش‌های سنتی به نقش‌های چندلایه‌تر و آگاهانه‌تر دنبال شود.

از آنجایی که چارچوب سه‌سطحی فرکلاف، به دلیل پیوند دادن زبان، تولید معنا و زمینه‌های اجتماعی، مناسب‌ترین الگو برای این بررسی بود، بر اساس این مدل، شعرها در سه سطح توصیف زبانی، تفسیر فرهنگی و تبیین گفتمانی تحلیل شدند و در نهایت در قالب چند گروه معنایی سازمان یافتند؛ گروه‌هایی که ابعاد مختلف تجربه مادرانه را بازنمایی می‌کنند و امکان مقایسه منسجم آثار دو شاعر را فراهم می‌سازند.

مادر، مرجع آموزشی و تربیتی

در بخش قابل توجهی از شعرهای کودک پس از انقلاب، مادر فراتر از نقش مراقب روزمره، نخستین آموزگار و مرجع تشخیص درست و نادرست تصویر می‌شود؛ امری که ریشه در نقش فرهنگی و سنتی مادر در خانواده ایرانی دارد، هرچند در دهه‌های اخیر تحت تأثیر گفتمان‌های نوین تربیتی ابعاد تازه‌ای یافته است. بررسی نمونه‌های شکوه قاسم‌نیا و زهرا موسوی نشان می‌دهد هر دو شاعر مادر را مرجع تربیت می‌دانند، اما قاسم‌نیا با تأکید بر نظم و رفتار روزمره، و موسوی با برجسته کردن هدایت شناختی کودک در مواجهه با واقعیت.

الف) شکوه قاسم‌نیا

«چه دکمه قشنگی / روی لباس من هست / مامان می‌گه همیشه / دکمه‌ها رو باید بست» (قاسم‌نیا، ۱۳۹۸: ۱۰).

همچنین: «دکمه من شل شده / دلش می‌خواد بیفته / باید بدوزمش من / مامانم این رو گفته» (همان: ۱۴).

ب) زهرا موسوی

«مورچه‌ای آرزو داشت / بزرگ که شد فیل بشه / زندگی مورچه‌ایش / تعطیل تعطیل بشه / مامان موری به اون گفت / مورمورکم محاله / این که بخوای فیل بشی / آرزو نیست خیاله» (موسوی، ۱۴۰۰: ۶).

سطح توصیف

در شعر قاسم‌نیا، روایت ساده و کودکانه توصیف «دکمه پیراهن» فضایی شفاف و قابل فهم می‌سازد. دکمه در این شعر تنها شیئی روزمره نیست، بلکه نمادی از نظم، پوشیدگی و مرزبندی جسمانی است. تکرار عباراتی چون «مامان می‌گه همیشه دکمه‌ها رو باید بست» و «باید بدوزمش من، مامانم این رو گفته» مادر را به عنوان مرجع اقتدار آرام و بدون خشونت معرفی می‌کند؛ اقتداری که کودک را به پذیرش انضباط و رفتار سامان‌مند ترغیب می‌سازد.

در شعر موسوی، ساختار بر تقابل معنایی «مورچه» و «فیل» بنا شده است؛ دو قطب متضاد قدرت، اندازه و توانایی. مصرع «مورچه‌ای آرزو داشت بزرگ که شد فیل بشه» نمایانگر میل شخصیت ضعیف به تغییر بنیادین جایگاه خویش است و «زندگی مورچه‌ایش تعطیل تعطیل بشه» نشانی از گریز از محدودیت‌های نقش پیش فرض. پاسخ «مامان موری» با جمله‌هایی چون «مورمورکم محاله... آرزو نیست خیاله» مرز میان واقعیت و خیال را مشخص می‌کند و کودک را به فهم حدود توانایی و امکان‌پذیری هدایت می‌نماید.

سطح تفسیر

در هر دو شعر، کودک جهان را از خلال زبان مادر درمی‌یابد. در شعر قاسم‌نیا، تکرار نقل قول‌ها نشان می‌دهد گفتار مادر برای کودک حکم «دانش معتبر» و قانونی نانوشته دارد؛ دانشی که به صرف بیان مادر پذیرفته می‌شود و یادآور الگوی تربیتی نسل‌های پیشین است که در آن مادر نخستین مرجع نظم‌دهنده رفتار کودک بود.

در شعر موسوی، گرچه مادر همچنان مرجع است، نقش او کمتر دستوری و بیشتر هدایت‌گر ذهن کودک است. پاسخ او به خیال‌پردازی مورچه نه تحکم‌آمیز، بلکه توضیح‌دهنده و مرزبندی‌کننده است؛ رویکردی هماهنگ با تربیت معاصر که بر گفت‌وگو، اقناع و واقع‌نگری تأکید دارد. از این منظر، شعر موسوی بازتابی از دگرگونی نقش مادر است؛ مادری که تنها ناظر رفتار نیست، بلکه همراه و سامان‌دهنده تفکر کودک نیز هست.

سطح تبیین

در سنت فرهنگی ایران، مادران هم‌زمان نقش عاطفی و نقش انتقال‌دهنده معیارهای اجتماعی را بر عهده دارند. آنان به سبب زیست جهان تربیتی خود، توانایی مواجهه با واقعیت و انتقال آن به کودک را می‌آموزند؛ از این رو هم حامی‌اند و هم سامان‌دهنده خیال و رفتار. در شعر قاسم‌نیا، مادر بر نظم بیرونی و انضباط رفتاری تأکید می‌کند؛ نگاهی که با گفتمان اخلاقی و خانوادگی سال‌های نخست پس از انقلاب هم‌خوان است و نوعی تربیت سنتی اما مهربان را بازنمایی می‌کند. در این چارچوب، وظیفه محوری مادر هدایت رفتار کودک است. در شعر موسوی، نقش مادر همچنان مرکزی است، اما صورت آن دگرگون شده است. مادر به جای تأکید بر رفتار، ذهن و تخیل کودک را تنظیم می‌کند و او را به تشخیص میان «آرزو» و «امکان» فرامی‌خواند. این نگاه با رویکردهای تربیتی معاصر هماهنگ است که رشد شناختی و پرورش تفکر واقع‌بینانه را برجسته می‌دانند.

لذا در هر دو نمونه، مادر محور تربیت است، اما اقتدار او از شکل رفتاری به اقتدار شناختی تحول یافته است؛ تحولی که با دگرگونی گسترده تر نقش زن در جامعه ایرانی پیوند دارد. یافته‌ها نشان می‌دهند کیفیت تربیت کودک وابسته به کیفیت هویت مادر است؛ مادر آگاه و واقع بین، فرزندی آماده برای زیست در جهان حقیقی می‌پروراند.

مادر کانون مراقبت و حمایت

در هر دو نمونه، مادر جایگاه «پناه» و نخستین مرجع امنیت کودک را دارد؛ حضوری که نه تنها نیازهای جسمانی، بلکه آرامش عاطفی و سامان دهی رفتاری را تضمین می‌کند. این نقش حمایتی، بنیان مشترک مادرانگی در شعر کودک است؛ باین حال شیوه بروز آن در دو شاعر متفاوت جلوه می‌یابد.

الف) شکوه قاسم نیا

«مامان مهربونم / بیا به من کمک کن / پیره‌نمو در بیار / حوله مو آماده کن / ببر تو حمام بذار» (قاسم نیا، ۱۳۸۲: ۳).

ب) زهرا موسوی

«مامان اون دعوا کرد / که غنچه‌ها رو چیده / مامان به اون‌ها گفته / خدا شما رو دیده / غنچه برای چیدن / نیومده به دنیا / دیر اینو فهمیدن خب / ببخش شون خدایا» (موسوی، ۱۳۹۹: ۶).

سطح توصیف

در شعر قاسم نیا، مراقبت در سطحی کاملاً جسمانی و عاطفی بازنمایی می‌شود. جمله‌های کوتاه و فعل‌های امری همراه با بار احساسی مانند «بیا به من کمک کن» و واژه‌های ملموس «پیره‌ن»، «حوله» و «حمام» فضای روزمره و آشنای کودکانه را می‌سازند. صفت «مهربون» در «مامان مهربونم» عمق دل‌بستگی کودک به مادر را نشان می‌دهد؛ مادری که تکیه‌گاه همیشگی اوست. تکرار مستمر درخواست کمک («بیا کمک کن / پیره‌نمو در بیار / آماده کن») حاصل اعتماد طبیعی و ناخودآگاه کودک به حضور مطمئن مادر است؛ اعتمادی که در فرهنگ ایرانی با مراقبت بدنی، تداوم حضور و مادرانگی بی‌صدای روزمره پیوند دارد.

در شعر موسوی، مراقبت بُعدی اخلاقی و ارزشی می‌یابد. واژه‌هایی چون «مامان»، «غنچه»، «چیدن» و «خدایا» در دل دنیای کودکانه اند، اما کارکردی تربیتی دارند. ساختار روایی و افعال گذشته («چیده»، «دعوا کرد»، «دیده»، «گفته») نشان می‌دهد شاعر تجربه‌ای یادماندنی را بازسازی می‌کند. تکرار دوباره «مامان» هم تأکیدی سبکی بر نقش مادر در آموزش کودک است و هم موسیقی و لطافت شعر را تقویت می‌کند. تقابل «چیدن» با «به دنیا آمدن» آموزه‌ای اخلاقی می‌آفریند: هر موجود زنده حق زندگی دارد و کودک نباید این حق را نادیده بگیرد. در «خدا شما را دیده»، مادر نه با ترساندن، بلکه با یادآوری پیامدهای عمل، مسئولیت‌پذیری را به کودک می‌آموزد. در اینجا مراقبت در قالب «اصلاح رفتار» و «حمایت اخلاقی» جلوه‌گر می‌شود.

سطح تفسیر

در هر دو شعر، مادر مرجع اصلی کودک در فهم موقعیت‌هاست. در شعر قاسم نیا، لحظه‌ای از وابستگی طبیعی و بی‌دآوری کودک بازنمایی می‌شود؛ جایی که او برای حمام رفتن به مادر متوسل می‌شود و تکرار افعال درخواستی، اعتماد عمیق کودک را نشان می‌دهد. مادر در این بافت، حامی خاموش و بی‌ادعایی است که نیازهای جسمی و عاطفی کودک را بی‌هیاهو برآورده می‌کند. این تصویر با باور عمومی جامعه درباره مادر خستگی‌ناپذیر و همیشگی دسترس‌سازگار است؛ مادری که محور آرامش خانه و پناهگاه بی‌چون و چرای فرزند است.

در شعر موسوی، رابطه در سطحی اخلاقی‌تر شکل می‌گیرد. مادر در مقام «راهنمای ارزش‌ها» ظاهر می‌شود و کودک را به احترام به موجودات زنده و درک حق زیستن آنها دعوت می‌کند. ارجاع به «خدا» بازتابی از تربیت دینی-اخلاقی رایج در خانواده‌های ایرانی است که غالباً از کانال مادر منتقل می‌شود. کودک از سخنان مادر می‌آموزد که نگاه مصرف‌گرایانه به طبیعت نادرست است. پایان‌بندی «ببخششون خدایا» نشان می‌دهد پیام مادر در کودک اثر کرده و اخلاق، نه به صورت تحکمی، بلکه در قالب همدلی درونی شده است.

در هر دو متن، مادر رفتار پسندیده را برای کودک تعریف می‌کند؛ اما مسیر این تعریف تفاوت دارد، بطوریکه در شعر قاسم‌نیا از طریق عمل و همراهی فیزیکی، و در شعر موسوی از راه گفت‌وگو، ارزش‌گذاری و توضیح پیامدهای رفتار این موضوع تبیین می‌شود.

سطح تبیین

تفاوت دو شاعر دو لایه نسلی از گفتمان مادرانگی را نشان می‌دهد. در نسل نخست (قاسم‌نیا)، مادر «محافظ نزدیک» است؛ همراه دائم کودک در امور روزمره و تداوم‌دهنده نقش سنتی زن ستون خانه است. اما در نسل متأخر (موسوی)، مراقبت به سطح «مسئولیت اخلاقی و اجتماعی» ارتقا می‌یابد. مادر در مقام وجدان خانواده، ارزش‌های دینی و اخلاقی را منتقل می‌کند و با گفتار خود رفتار کودک را هدایت می‌سازد.

این گذار، بازتاب تغییرات فرهنگی و تربیتی چند دهه اخیر است که بر اخلاق‌ورزی، آگاهی زیست‌محیطی و مسئولیت‌پذیری تأکید دارد. با این حال، در هر دو روایت، مادر همچنان مرکز رابطه است و رفتار کودک؛ چه جسمانی و چه اخلاقی، به واسطه حضور و سخن او جهت می‌گیرد.

مادر و هویت دوگانه

الف) شکوه قاسم‌نیا

«حسنی همش میخنده/ با ادب و زرنکه / باباش نداره هیچ غم/ مادر مهربونش / دوستش داره یک عالم/ اما مامان تو خونه/ گاهی داره کمی غم/ وقتی کسی پیشش نیست/ اشک می‌ریزه یه عالم» (قاسم‌نیا، ۱۳۷۵: ۴)

ب) زهرا موسوی

«نه تق نه توق / قان و قان و قان / صدای چی بود؟ / ماشین مامان» (موسوی، ۱۳۹۹: ۶) و در ادامه می‌گوید: «قان و قان و قان، خبردار / مامانی رفت سر کار» (همان: ۷).

سطح توصیف

خانه می‌داند. اما با چرخشی ناگهانی، تصویر دوم ظاهر می‌شود: مادری که «غم» دارد و «اشک می‌ریزد». کنار هم قرار گرفتن «باباش نداره هیچ غم» و «مامان... گاهی داره کمی غم»، دو جهان عاطفی متضاد را می‌سازد؛ پدری بی‌غم و مقتدر در چند کلمه خلاصه می‌شود، در حالی که مادر اندوه پنهان خود را در خلوت و بی‌مخاطب تحمل می‌کند. این تضاد، لایه‌ای از پنهان‌کاری احساسی و بار عاطفی زنانه را وارد متن می‌کند.

در شعر موسوی، تکرار آواهای «نه تق نه توق» و «قان و قان و قان» فضایی آشنا برای کودک می‌آفریند و صداهای بازی او را تداعی می‌کند. پرسش «صدای چی بود؟» هم حس کنجکاوی کودک را فعال می‌سازد و هم به فعالیت مادر بیرون از خانه اشاره دارد. با ورود دو واژه کلیدی «ماشین» و «سر کار»، تصویر مادر کاملاً تغییر می‌کند؛ او مادری است که بیرون خانه معنا دارد و کودک نیز شاغل بودن او را امری عادی و پذیرفته‌شده می‌بیند.

سطح تفسیر

در شعر قاسم‌نیا، پشت زبان ساده، تجربه‌ای عاطفی نابرابر نهفته است. کودک شاد و «بادب و زرنگ» ثمره تربیت مادر است و همین تربیت سبب می‌شود «باباش نداره هیچ غم»، اما در پس این آرامش، اندوه پنهان مادری قرار دارد که در خلوت «کمی غم» دارد و «اشک می‌ریزد». این تقابل نشان می‌دهد فضای خانه زیر سطح شاد کودکانه، حامل دردهای ناگفته زن است. دوگانگی تصویر مادر بازتاب فشاری است که از زن انتظار می‌رود نقش مراقبت را بی‌نقص انجام دهد و احساسات فردی را پنهان کند؛ همان وضعیتی که دوبووار در «جنس دوم» از تعریف زن به‌عنوان «دیگری» و تقدم نقش‌های اجتماعی بر نیازهای شخصی یاد می‌کند (دوبووار، ۱۴۰۰: ۲۰).

در شعر موسوی، تجربه کودک کاملاً متفاوت است. صدای ماشین مادر نشانه‌ای از حضور او در جامعه است و «سر کار رفتن» زن امری عادی و پذیرفته جلوه می‌کند. کودک مادر را نه در چارچوب خانه، بلکه به‌عنوان فردی فعال و مستقل می‌شناسد. غیبت تصویر «مادر خانه‌دار» تصادفی نیست؛ شعر به‌طور غیرمستقیم نشان می‌دهد که الگوی سنتی مادری در این گفتمان جدید جایگاه پیشین را ندارد و با نقش اجتماعی نوین مادر جایگزین شده است.

سطح تبیین

کنار هم قرار گرفتن دو شعر، روندی نسلی از تحول گفتمان مادری را نشان می‌دهد. در شعر قاسم‌نیا، مادر نماد نسل زنانی است که بار عاطفی خانواده را بی‌صدا بر دوش می‌کشند؛ زنی که باید مراقبت کند، شادی بیافریند و احساسات خود را پنهان نگه دارد. در برابر او، پدر از تکالیف عاطفی معاف است و بی‌دغدغه در جایگاه قدرت قرار می‌گیرد. چنین تصویری همان الگوی سنتی مادرانگی است که از کودکی در ذهن فرزند نهادینه می‌شود.

در شعر موسوی، مادر دیگر در حاشیه خانه تعریف نمی‌شود؛ حرکت می‌کند، کار می‌کند و در جامعه حضور دارد. این تغییر بازتاب تحولی اجتماعی است، نه صرفاً انتخاب شاعرانه. تصویر «مادر شاعلی دارای ماشین» بازآفرینی ایدئولوژی برابری طلبانه در جهان کودک است و با تغییرات فرهنگی ایران هم‌خوانی دارد؛ مادری که نقش شهروندی و استقلال اقتصادی نیز دارد، بدون اینکه پیوند عاطفی او با کودک تضعیف شود. واژه محاوره‌ای «مامانی» همچنان صمیمیت رابطه را حفظ می‌کند.

در مجموع، مرز سخت میان «مادر بودن» و «زن بودن» در این گفتمان جدید کمرنگ می‌شود. شعر امروز مادر را از سایه پدر بیرون می‌آورد و به او «هویتی مستقل» می‌دهد. این تحول تنها تغییر نقش مادر نیست، بلکه نشانه‌ای از دگرگونی نگاه جامعه به هویت زنانه است: مادری که هم در فضای درونی خانه نقش عاطفی دارد و هم در بیرون از خانه، فاعل اجتماعی مستقل است؛ مصداقی روشن از «هویت دوگانه» زن معاصر.

مادر تحول آفرین

در این اشعار «مادر تحول آفرین» به‌عنوان نیرویی فعال، جهت‌دهنده و اثرگذار بر جهان پیرامون کودک تحلیل می‌شود؛ مادری که نه فقط مراقب، بلکه کنشگری است که با اقدام، آگاهی بخشی یا مقاومت، زمینه دگرگونی در جهان روایت را فراهم می‌سازد و افق تازه‌ای پیش روی کودک می‌گشاید.

الف) شکوه قاسم نیا

در داستان «حسنی و طلسم چاه» مادر حسنی برای او تعریف می‌کند که چهل شب بر سر چاه می‌نشیند تا طلسم دختری که به قورباغه تبدیل شده است را بشکند و با بیرون آمدن دختر از چاه و پوسته قورباغه، صحرا پر از نور می‌شود:

«مادر می‌گه با شادی: / طلسمتو شکستم / چهل شبه که اینجا / منتظرت نشستم / دختر قورباغه‌ای / می‌خنده و دور میشه / می‌تابه نور مهتاب / صحرا پر نور می‌شه» (قاسم‌نیا، ۱۳۸۵: ۵).

ب) زهرا موسوی

((مادر زمین گفت / چی گفت؟ / تو گوش من گفت / چی گفت؟ / با غم و درد گفت / چی گفت؟ / گفت چرا دریای من / بد شده حال وهواش / رنگ تنش آبی نیست / نفتی شدن ماهیاش / مریض بشه از کجا / دریا می‌آرید به جاش؟)) (موسوی، ۱۴۰۰: ۵).

سطح توصیف

در شعر قاسم‌نیا، روایت با زبانی ساده و زنده آغاز می‌شود: «مادر می‌گه با شادی». همین مصراع مادر را در جایگاه فاعل کنش معرفی می‌کند؛ زنی که با شوق می‌گوید: «طلسمتو شکستم» و به نقش قهرمان و ناجی دست می‌یابد؛ جایگاهی که در روایت‌های کلاسیک غالباً به مردان تعلق داشت (حسینی سروری، ۱۴۰۴: ۶۱). در مصراع «چهل شبه که اینجا منتظرت نشستم»، عدد چهل، ضمن اشاره به گذر زمان، در فرهنگ ایرانی نماد کمال و دگرگونی مثبت است. «دختر قورباغه‌ای می‌خنده و دور می‌شه» حضور نمادینی از رهایی زن از محدودیت‌هاست؛ دختری که با یاری مادر به هویت واقعی خود بازمی‌گردد. پایان شعر با تصویر «می‌تابه نور مهتاب، صحرا پر نور می‌شه» نشانه‌ی تحول درونی و رهایی از تیرگی است. در شعر موسوی، پیام زمین از زبان کودک منتقل می‌شود: «مادر زمین گفت» مادر را در هیئت زمین درد آشنا نشان می‌دهد. تکرار پرسش «چی گفت؟» ذهن پرسش‌گر کودک را فعال کرده و مخاطب را به دنیای او می‌برد. عبارت «با غم و با درد چی گفت؟» اوج همدلی زمین با فرزندش، دریاست؛ که از آلودگی و رنج رنجور شده است. شاعر با جاندارانگاری عناصر طبیعی («زمین»، «دریا»، «رنگ تنش آبی نیست») هم‌ذات‌پنداری عاطفی میان انسان و طبیعت را می‌سازد. لذا در هر دو شعر، «مادر» در محور کنش و آفرینش قرار دارد؛ چه در جهان خیال، چه در عرصه اجتماعی. زبان هر دو اثر چنان انتخاب شده که کودک بتواند معنای کنش مادر را دریابد و در فرایند تحول با او همراه شود.

سطح تفسیر

در شعر قاسم‌نیا، ساختار افسانه‌ای عبور از تاریکی و رسیدن به روشنایی، معنای «تولد دوباره» می‌آفریند. «شکستن طلسم» صرفاً رویدادی خیالی نیست، بلکه نمادی از رهایی دختر از پوشیدگی و محدودیت است؛ مادر در جایگاه رهاکننده‌ای ظاهر می‌شود که بند را می‌گشاید و زمینه بازگشت به هویت حقیقی را فراهم می‌کند. عدد «چهل» نیز، مطابق سنت روایت ایرانی، نشانه تکمیل رنج و آغاز دگرگونی است و شعر را در لایه‌ای فرهنگی عمیق قرار می‌دهد؛ رهایی دختر قورباغه‌ای، نماد آشکار برون‌رفت از نقش‌های تحمیلی و بازگشت به خود واقعی است. در شعر موسوی، «مادر زمین» روایت را پیش می‌برد و گلایه او از حال دریا، لایه‌ای اجتماعی و اخلاقی دارد. شاعر با جاندارانگاری زمین و دریا، از منظر بوم‌فمینیسم به جهانی می‌نگرد که در آن طبیعت و زنان در بستری مشترک از رنج و بهره‌کشی تاریخی قرار می‌گیرند (Warren, ۲۰۰۰: ۳۶). مادر، این بار ساکت نیست؛ صدای معترض او کودک را به شنونده‌ای آگاه بدل می‌کند و پرسش پایانی «دریا می‌آرید به جاش؟» هشدار روشن و تلخ نسبت به نابودی منابع طبیعی است. در کنار هم، دو شعر گونه‌ای تازه از مادرانگی را بازمی‌نمایانند؛ مادری که صدای آگاهی و تغییر است؛ یکی در سطح فردی و اسطوره‌ای، دیگری در سطح جهانی و محیط‌زیستی. این اشتراک معنایی، هر دو متن را در محور «مادر آگاه‌کننده و تحول‌آفرین» قرار می‌دهد.

سطح تبیین

در شعر قاسم‌نیا، نقش مادر از سطح سنتی مراقبت، به سطح کنشگری و رهایی بخشی ارتقا می‌یابد. او به جای آنکه قهرمان داستان نقشی مردانه باشد، خود «طلسم» را می‌شکند و مسیر خروج کودک از تاریکی سنت‌های محدودکننده را هموار می‌کند. عبارت «طلسمتو شکستم» تنها تصویرسازی شاعرانه نیست؛ نماد آزادی از نگاه‌های فرهنگی تثبیت شده است. «نور مهتاب» نیز استعاره‌ای از بینش تازه زنان و نشانه‌ای از تغییر اجتماعی است. کودک با این روایت درمی‌یابد که الگوهای جنسیتی، ثابت و قطعی نیستند. با این حال، شعر هشدار می‌دهد که نباید نقش تازه «زن ناچی» نیز به قالبی تازه اما محدودکننده بدل شود.

در شعر موسوی، مادر در چهره «زمین» ظاهر می‌شود؛ مادری آگاه، منتقد و نگران. شاعر با قرار دادن زمین در نقش مادر، نگاه زن محورانه‌ای به هستی عرضه می‌کند. این «زمین مادر» برخلاف طبیعت خاموش متون سنتی، صدایی معترض دارد و از آسیب‌های وارد بر محیط‌زیست شکایت می‌کند. این تصویر با مفاهیم زن محور و بوم‌فمینیستی پیوند می‌یابد؛ جایی که طبیعت و زنان هر دو در معرض بهره‌کشی تاریخی قرار دارند، اما این بار مادر از خاموشی بیرون آمده و به موجودی حساس و کنشگر بدل شده است.

لذا مقایسه دو شعر نشان می‌دهد ادبیات کودک معاصر، مادر را از سطح نقش‌های مراقبتی ثابت به جایگاه عاملی اجتماعی و تحول‌آفرین ارتقا می‌دهد؛ چه در زبان افسانه و چه در زبان واقعیت. در این نگاه تازه، «مادر بودن» به معنای مشارکت در تغییر؛ در سطح فردی و جهانی تفسیر می‌شود.

سیر تحول بازنمایی مادر در شعر کودک پس از انقلاب

بررسی تطبیقی شعر دو شاعر نشان می‌دهد بازنمایی مادر در ادبیات کودک پس از انقلاب مسیری تدریجی از الگوهای سنتی به سوی تصویرهایی چندلایه و آگاهانه طی کرده است. در سال‌های نخست انقلاب، مادر معمولاً در جایگاه نگه‌دارنده خانواده ترسیم می‌شد؛ نقشی آمیخته با ایثار، صبوری و مراقبت بی‌وقفه. در این دوره، مادر بیش از آنکه شخصیتی فردی باشد، نماد پایداری در برابر دشواری‌های اقتصادی و اجتماعی بود؛ تصویری که هرچند بر قدرت زنانه تأکید داشت، اما همچنان در چارچوب مادری عاطفی و تک‌بعدی باقی می‌ماند و مجال چندانی برای هویت فردی او فراهم نمی‌کرد.

از دهه هشتاد به بعد، این چارچوب دگرگون شده است. در شعرهای متأخر، مادر علاوه بر نقش مراقب، به‌عنوان فردی با تجربه‌ها، احساسات و خواسته‌های مستقل شناخته می‌شود؛ تغییری همسو با تحول گفتمان اجتماعی پیرامون زنان. به همین دلیل جایگاه مادر در شعر کودک، از نقشی ثابت به شخصیتی زنده و چندوجهی نزدیک شده است. پژوهشگران نیز بر توجه نسل جدید شاعران کودک به «بعد انسانی مادر» تأکید کرده‌اند؛ مادری که در کنار وظایف محافظتی، دغدغه‌ها و نیازهای شخصی خود را نیز حمل می‌کند (رئوفیان و طیبی، ۱۴۰۲: ۱۱۲). بدین ترتیب شعر کودک امروز، هم به تجربه زیسته مادر نزدیک‌تر است و هم امکان می‌دهد مادر، علاوه بر مهربانی، معترض باشد، آگاهی ببخشد یا رنج پنهان خود را آشکار سازد. این روند نشان می‌دهد ادبیات کودک ساختی ساده‌انگارانه نیست، بلکه عرصه‌ای است برای بازاندیشی فرهنگی درباره جنسیت و خانواده. در دو دهه اخیر، شعر کودک توانسته فاصله میان «مادر سنتی» و «مادر معاصر» را به روشنی ترسیم کند و تصویری ارائه دهد که هم ریشه در ارزش‌های دیرینه دارد و هم حامل نشانه‌های تغییرات اجتماعی و فرهنگی امروز است.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تصویر مادر در شعر کودک پس از انقلاب، مسیری تدریجی از الگوهای تک‌بعدی به سوی بازنمایی‌های چندلایه و فردیت‌محور پیموده است. در شعر شکوه قاسم‌نیا، مادر همچنان در قالبی سنتی و آشنا ظاهر می‌شود؛ چهره‌ای آرام، صبور و تکیه‌گاه خانواده که حضورش بدیهی و رنج‌هایش اغلب ناپیداست. در این روایت‌ها، هویت زنانه در سایه نقش مادری قرار می‌گیرد و «زن بودن» بیش از هر چیز در قالب «مادر بودن» معنا می‌یابد.

در شعر نسل بعد، به‌ویژه در آثار زهرا موسوی، این تصویر دگرگون می‌شود. مادر همچنان نقش مراقب و پشتیبان را دارد، اما در کنار آن به‌عنوان فردی با تجربه‌ها، احساسات و خواسته‌های مستقل نیز بازنمایی می‌شود. او گاه شاغل است، گاه دغدغه‌های اجتماعی یا محیطی دارد و گاه از زبان او صدایی انتقادی شنیده می‌شود؛ حضوری که نشان می‌دهد مادر امروز در کنار عاطفه، سهمی از آگاهی و هویت فردی را نیز با خود همراه دارد. در این نگاه تازه، «زنانگی» در کنار «مادرانگی» قرار می‌گیرد و هیچ‌یک در تقابل با دیگری تعریف نمی‌شود.

تحلیل این دگرگونی بر اساس الگوی سه‌سطحی فرکلاف نیز آن را روشن‌تر می‌کند. در سطح زبانی، واژگان و نقش‌گزینی‌ها از تصویر «مادر همیشه‌حاضر» به سوی بازنمایی «مادر فعال و چندبعدی» حرکت کرده است. در سطح تفسیر، زمینه اجتماعی تولید این شعرها اهمیت می‌یابد؛ به‌گونه‌ای که تأکید سال‌های نخست پس از انقلاب بر نقش خانوادگی زنان، در دهه‌های بعد با حضور گسترده‌تر آنان در عرصه‌های اجتماعی و شغلی همراه شده است. در سطح تبیین نیز آشکار می‌شود که شعر کودک صرفاً روایتی ساده برای مخاطبان خردسال نیست، بلکه بازتابی از روابط قدرت، نگرش‌های فرهنگی و تحولات اجتماعی جامعه به شمار می‌آید.

بر این اساس، شعر کودک پس از انقلاب از تصویر «مادر شدن»؛ نقشی از پیش تعریف‌شده و محدود به سوی تصویر «مادر بودن» به‌عنوان تجربه‌ای هویت‌محور، پویا و اجتماعی حرکت کرده است. شاعران زن با بهره‌گیری از زبان ساده و نمادهای پذیرفته‌شده، امکان آن را فراهم آورده‌اند که هویت زنانه در کنار نقش مادری بیان شود. این روند نشان می‌دهد شعر کودک، فراتر از متنی آموزشی یا سرگرم‌کننده، آینه‌ای از تحولات تدریجی در پذیرش هویت زنانه در جامعه ایران است؛ تحولاتی که رد آن‌ها حتی در ساده‌ترین متون کودکانه نیز قابل مشاهده است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده اول: طراحی پژوهش، جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کیفی، نگارش بخش‌های اصلی مقاله (به‌ویژه تحلیل گفتمانی و مقایسه تطبیقی)، و ویرایش اولیه.

نویسنده دوم: نظارت علمی کلی، تدوین چارچوب نظری (تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف)، تحلیل نهایی یافته‌ها، ویرایش مقاله و پاسخگویی به فرآیند داوری و بازبینی.

نویسنده سوم: کمک در تدوین روش‌شناسی، بررسی ادبیات مرتبط با هویت زنانه و نقش مادری در ادبیات کودک، و ویرایش نهایی متن.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

نویسندگان مراتب قدردانی و سپاس صمیمانه خود را از تمامی کسانی که در فرآیند انجام این پژوهش یاری‌رسان بوده‌اند، ابراز می‌دارند. به‌ویژه از راهنمایی‌های ارزشمند اساتید محترم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بیرجند، دسترسی به منابع کتابخانه دانشگاه، و حمایت‌های علمی و معنوی همکاران و خانواده‌ها کمال تشکر را داریم.

منابع

- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی
- احمدی، پروین. (۱۳۹۷). شعر زن از آغاز تا امروز. تهران: نشر چشمه.
- ایبک آبادی، فریده؛ بیگ زاده، خلیل؛ رحیمی زنگنه، احمد و کلاهیچیان، فریبا. (۱۳۹۷). تحلیل انتقادی گفتمان واژگان ترانه های نوازشی بر پایه ی انگاره ی فرکلاف. *دوماهنامه ی فرهنگ و ادبیات عامه*، ۶(۲۴)، ۹۳-۱۱۶.
- باباچاهی، علی. (۱۳۸۶). شعر امروز، زن امروز. تهران: نشر ویراستار.
- دوبووار، سیمون. (۱۴۰۰). جنس دوم. برگردان قاسم صنعوی، تهران: نشر توس.
- رئوفیان، سعید، و طیبی، علی. (۱۴۰۲). بازنمایی روانشناختی مادر در شعر کودک پس از سال ۱۳۹۰: از ایده آل تا واقعیت. *فصلنامه ی پژوهش های نوین در علوم انسانی*، ۱۵(۴۵)، ۱۱۰-۱۳۵.
- صدیق، عیسی. (۱۳۵۴). یادگار عمر. جلد دوم. تهران. دهخدا
- فاولر، راجر. (۱۳۹۶). زبان شناسی و نقد ادبی. ترجمه ی مریم خوزان و حسین پاینده، تهران: نشر نی.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۹۷). تحلیل انتقادی گفتمان: رویکردی اجتماعی-زبانی. ترجمه ی مهدی هاشمی. انتشارات سمت.
- قاسم نیا، شکوه. (۱۳۹۸). بازی در حمام، تهران: نشر قدیانی
- قاسم نیا، شکوه. (۱۳۷۵). حسنی یک جوجه داره. تهران: نشر پیدایش.
- قاسم نیا، شکوه. (۱۳۸۲). نخودی ها ۲: من بدم حموم کنم. تهران: نشر قدیانی (کتاب های بنفشه).
- قاسم نیا، شکوه. (۱۳۸۵). حسنی تو شهر قصه. تهران: نشر پیدایش.
- قاسم نیا، شکوه. (۱۳۹۲). الاغه با تو قهرم. تهران: نشر شهر.
- کراچی، روح انگیز. (۱۳۹۴). تاریخ شعر زنان از آغاز تا سده هشتم ه.ق. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- کیمبرلی، رنلدز. (۱۳۹۴). ادبیات کودک. برگردان مهدی حجوانی، تهران: انتشارات فراهم.
- موسوی، زهرا. (۱۳۹۹). صدای چی بود؟ ۳: قان و قان ماشین مامان. تهران: نشر افق.
- موسوی، زهرا. (۱۴۰۰). دریا: زمین به من گفت چی گفت؟. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر).
- نورسیده، علی اکبر و امامی چهارطاق، ریحانه. (۱۴۰۳). بازخوانی هویت زنانه در شعر معاصر ایران: گفتمان مقاومت و تفسیر مجدد نقش ها. *فصلنامه مطالعات ادبیات فارسی معاصر*، ۲۸(۲)، ۴۵-۷۰.
- همایونی، صابر. (۱۳۹۲). ترانه های محلی ایران؛ «از ایران چه می دانم». تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.

References

- Aghagolzadeh, F. (2019). *Critical discourse analysis*. Tehran: Elmi va Farhangi Publishing.
- Ahmadi, P. (2018). *Women's poetry from the beginning to today*. Tehran: Cheshmeh Publishing.
- Babachahi, A. (2007). *Today's poetry, today's woman*. Tehran: Virastar Publishing.
- Beauvoir, S. de. (2021). *The second sex* (Q. Sanavi, Trans.). Tehran: Toos Publishing.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Eybek-Abadi, F., Beigzadeh, K., Rahimi Zangeneh, A., & Kolahchian, F. (2018). A critical discourse analysis of lullaby vocabulary based on Fairclough's model. *Farhang va Adabiyat-e 'Ameh*, 6(24), 93–116.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
- Fairclough, N. (2018). *Critical discourse analysis: A socio-linguistic approach* (M. Hashemi, Trans.). Tehran: SAMT.
- Fowler, R. (2017). *Linguistics and literary criticism* (M. Khozan & H. Payandeh, Trans.). Tehran: Ney Publishing.
- Ghasemnia, Sh. (1996). *Hassani has a chick*. Tehran: Peydayesh Publishing.
- Ghasemnia, Sh. (2003). *The Nokhodi's, Vol. 2: I know how to take a bath*. Tehran: Ghadyani Publishing (Banafshé Books).
- Ghasemnia, Sh. (2006). *Hassani in the land of tales*. Tehran: Peydayesh Publishing.
- Ghasemnia, Sh. (2013). *Hey donkey, I'm mad at you*. Tehran: Shahr Publishing.
- Ghasemnia, Sh. (2019). *Playing in the bathroom*. Tehran: Ghadyani Publishing.
- Gooden, A., & Gooden, M. (2001). *Gender representation in children's books*. Sex Roles.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Homayouni, S. (2013). *Iranian folk songs: "What do I know of Iran"*. Tehran: Daftar-e Pazhuhesh-ha-ye Farhangi.
- Karachi, R. (2015). *The history of women's poetry from the beginning to the eighth century AH*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Kristeva, J. (1985). *Stabat Mater*. In T. Moi (Ed.), *The Kristeva reader* (pp. 160–186). New York: Columbia University Press.
- Mousavi, Z. (2020). *What was that sound? Vol. 3: "Qan and qan qan" – Mom's car*. Tehran: Ofoq Publishing.
- Mousavi, Z. (2021). *The sea: What did the earth tell me?* Mashhad: Astan Quds Razavi Publishing.
- Nodelman, P. (2008). *The hidden adult*. Johns Hopkins University Press.
- Nourasideh, A. A., & Emami Chahartaq, R. (2024). Re-reading feminine identity in contemporary Iranian poetry: Discourse of resistance and reinterpretation of roles. *Journal of Contemporary Persian Literature Studies*, 28(2), 45–70.
- Raoofian, S., & Tayebi, A. (2023). Psychological representation of mother in children's poetry after 2011: From ideal to reality. *Journal of Modern Research in Humanities*, 15(45), 110–135.
- Reynolds, K. (2011). *Children's literature: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Reynolds, K. (2015). *Children's literature* (M. Hejvani, Trans.). Tehran: Faraham Publishing.
- Rich, A. (1976). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. New York: W. W. Norton & Company.
- Sediq, E. (1975). *The memoirs of a lifetime (Vol. 2)*. Tehran: Dehkhoda.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. Sage.
- Warren, K. J. (2000). *Ecofeminist philosophy: A western perspective on what it is and why it matters*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.